

A²

Barom-vefzélyről tanító hasznos

K Ö N Y V

M E L L Y E T

A¹

11.082

Paraszt embereknek kedvéért
WOLSTÁIN AMADÉUS JÁNOS

Az orvosi tudomány' és Barbélyiságnak
Doktora, a' Telséges Tsászfári és Királyi
Baromi Ispotályban a' Barmokat orvosló tudományak
Tanítója 's Doktora.

NEMET NYELVEN IRT,

MOST PEDIG

a' Felféges Helytörte K. Magyar Tanács
parantsolatjára

Meg magyarittatván, ki adott.

Az Ara három Krajtzár.

PÓSONIBAN,
LOVÉ ANTAL maga betűivel 1785.

12.329.

Oct. Szék.

22.3.11

Há az én Szántó-földjeimet nem mívelitek sentmit nem
fog használni néktek.

D 1024-2

A M A

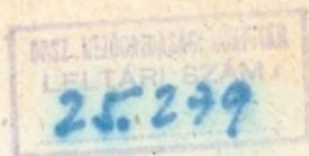
Különös érdemü és Méltoságu Gróf

KHOTEK RUDOLF JÁNOS

URNAK,

Az Ausztriai, és Tsch-Országi Felséges

Udvari Kancelláriusnak.

D 1054-5

A. M. A.

Königs- und Landesbibliothek Bonn

KHOTEK RUDOLF JAKOB

URNA

As. Austria, de Tsch-Ostg. Heidegen

Udov. Knechtelmann

22.549

ELÖL-JÁRÓ BESZÉD

A'

GAZDA EMBEREKHEZ.

Hiv Polgárok! — ezt az oktatást, melly ebben a' könyben vagyon, nem nékem köszönhetitek; hanem a' Felsőges Tsászárnak, az Haza Attyának.

A' mitt én ténéktek a' marha dögről tanítok — a' mítsoda orvosi tudományt a' Barmokról tiveletek és másokkal közlők, köszönhetem ö Felsőgének és annak hadi belső tanács székének.

Ö Felsőge gondoskodott az én életemnek fel-tartatásáról, az én oktatásomról, idegen tartományokban való utazásomról, és taníttatásomról.

Miólta ezen kegyelemnek szárnyai alatt nyugfzom tízennégy esztendeje, tízennégy miolta azon kenyeret eszem ti veletek, a' mit az ö Felsőge ország rendjei minékünk nyújtanak.

Ö Felfégének és 'Felféges meg-bóldogúlt
Annyámnak ezen jó-téteményekért örök hálá-
adással tartozom : mind kettőjöknek háláadással
tartoztak ti-is ; mert nem csak a' ti magatok,
hanem a' ti barmaítoknak-is egészségéről sz or-
galmatoskodtak.

Olvassátok ezen oktatást, mellyet itt talál-
tok, szorgalmatossággal ; olvassátok figyelemmel !
halgassátok reá az intézekre és a' tanításokra, a'
mellyet ugyan ebben meg-találtok. Légyetek
jó egészségben, és meg-emlékezzetek arról, a'
kinek firadsága által juttok ezen könyvets-
kéhez.

AZ IDEGEN OLVASÓK
KEDVÉÉRT VÁLÓ
JEGYZÉS.

Ha az idegen olvasók ezen munkámat úgy veszik, mint valamelly különös könyvet, vagy második részt, vagy mint Toldalékját, a' szarvas-marha-dögéről való jegyzésemnek: nékem mind egy; az én ítéletem szerént lehet akár edgyik, akár a' másik.

Ugyan azon fundamentómós fel-tételeken állítottam ezt-is, mint a' másikat. Mivel a' Falus gazdákért egy egész könyvnek kellett lenni: tehát némelly szükséges fel-tételeket itt ismét fel-hoztam, némellyeket más szókkal

tettem-ki, és az értelmét úgy intéztem a' mint
gondolom, hogy azt akár melly paraszt ember-
is könnyen meg-értheti.

A' kik mind a' kettőt meg-ákarják vizsgál-
ni, meg-fogják látni, hogy ezen könyvemben a'
fzarvas marhák dögéről különöfön, és a' má-
sikban közönségesen irtam legyen.

NAGY MÉLTÓSÁGÚ BIRADOLAMBÉLI GRÓF!

Készítetett ezen Könyvetske a' F. Tsászárnak parantsolatjára. Ezen porontsolatnak vége ösztönözte igyekezetemet, és önnön magát ditsőitette. Vetetődjék tehát észbe ennek vége, melyet ennek el-érni kel, és használjon az embereknek.

Aldott légyen ezen igyekezet, áldott ennek vége! mely által a' fő-gondviselő arra indittatik, hogy a' közönséges Károk el-távoztassanak, mellyek az Országokat pufztitják, és a' köz-jónak veszedelemire vagynak.

Ezen hasznos Munkátskámot végyc Méltóságod áldazatúl; kinek az Országban főbb Méltósága, — ki minyájunkal — és ki II. dik *Joséf* Tsászárral-el. Minden magom ditsérete keresése nélkül terjesztem ezt Méltóságod eleibe, mint együgyüt, és minden ékefségnélkül valót

ajánlom kezeibe. Méltó betsülettel, 's emberi igaz hűséggel venni kezecimből méltoztassék.

Ha jo-neven vészí ezt tölem, tovább szollak a' dologról — meg-mondom mi kívántassék horzá, hogy tökéletességre vitettethessék.

Kezdetével ezen Munkának két dologra tekintettem; a' dögnek mostoni állapottja az edgyik; második az okok, mellyek arra alkalmatosságot szalgáltatnak.

Szólván az elsőről; t. i. a' dog-állapottyának és annak jeleinek meg-esméréséről, mellyek szüntelenek, és igen veszedelmesek, a' köz népnek elegendendő értelmet igyekeztem adni.

Meg-tanítottam arra, hogy minéműek légyenek a' beteg Marhák; hogy ebben, vagy abban a' betegségben nyavallyás vóltokat mitsodás jellel esmértetik; a' Paraszt ember Marháival miképpen bánnyon, 's azokat hogy tartsa, 's mimodon viselje azoknak gondjokat.

Mint hogy pedig a' köz-nzp nem ért az orvasságokhoz, és azokat annak idejében beteg Marháinak nem adja, ha adja is roszszúl él azokkal; azért az orvosságok helyet a' tartást 's tisztogatást, az egyéb szerek helyet pedig a' beteg Marháknak eledelt jóvasoltam.

Sok-féle külömbező dög-nyavallyákat, mellyek az esztendő részeinek külömbező állapottya szerént közönségesen dühös-

ködni, meg-mutattam: edgyszer-'s-
mind meg-magyaráztom, fő-képpen mely
faj-béli és mely idejü Barmoknak légye-
nek azok ártalmosok. Mind ezekben pe-
dig tanításomat intéztem a' természet-
nek közönséges egyenes járása szerent,
minden egyéb kerengő utokat el-kerülvén.

Azon balgatag tévelygéseket, mel-
lyekbe esik az egygyügyü paraszt ember,
midőn Marháinak külömb-féle betegségét
vizsgálja, és a' nyavallyáknak edgyarant
valo folyása miat könnyen-is eshetik, ezen
írásom által el-távoztatni igyekeztem,
melyben világosan meg-irtam, minémü
nyavallyás rézsek találtnak ez vagy amaz
betegségnek idején testekben a' döglöt-
teknek.

Éppen nints hatalmomban a' tudatlan-
paraszt embert többre tanítanom, — és
ötet edgy kis könyverske által akossá,
's orvossá tennem; mert a' falusi ember-
től mit lehet egyebet várni? hanem hogy
beteg marháival tudjon illendőképpen
bánni, mellyet már az orvostól koránt
sem kívánhatunk.

Marháival pedig miképpen bánnyon,
arra ezen Könyv tanítsa, és vezesse,
hogy minden haszantalan vélekedéseket
felre-tégyen, mellyek néki, az ország' és
a' közönséges-társaságnak ártalmasok. —

A' dögni közönséges okairól oko-
sabb értelemre vezérelje, mintsem mel-
lyennel eddig birt, tanítsa esmerni, félni

's kerülni tudni a' veszélyt — igazgassa, hogy egészséges marháit tudja őrizni, 's a' betegeknek kevesebbet ártsan, mintsem eddig ártott, a' babanáság és velek-bánás által.

Készítésekor ezen munkámnak főképpen a' már említett dolgokat forgottam szemeim előtt. Kik engemet étenek, és magokat beszédemhez alkalmaztatják, sok dög-nyavalyákat el-tévoztathatnak, sok beteg-marhákat a' veszélytől megmenethetnek, mellyek különben a' bevett orvoslo rossz szokás miatt mind el-vesznének. Ertek itten sokokat, de minyájokat; mert itt vagyon a' beszéd a' dög-nyavallyáral a' Pestisről, a' mirigyes betegségekről, mellyek ugyan gyakran egész országokat el-futnak, és valamint az árvizek a' partott, ugy ezek a' Barmokat szaggatják és ölik, senki nem találkázik, ki azokat orvasolhatná, őlly igen kegyetlenek, valamint az emberi Pestis.

Azok az okok, mellyek ezen veszélyt gonoszabbá tészik, sokasítják 's indítják, második fő-meg-gondolásom vólt, ezen munkám írásában; meg-vísgáltam azért jól azokat, utának tudokazodtam, 's több esztendőig gondolkoztam azokról.

Valosággal tapasztaltam, hogy nagyobb részre azok a' gandatlanúságtól, a' társaságbéli élettől, az egészséges marhák-

kal való bánástól, a' vagy az azokra vigyázo szolgáknak tudotlanságoktól származnak, és igen kevésen folynak a' természetből.

Nagyabb részén olly nyilvánfágosok azok, valamint a' Házokban és emberekben el-ragadt férgeknek okai. Támadnak a' tisztátalanfágból, gond viseletlenfégtől, éhségtől, szükfégtől 'st. A' kerges, kehes, rühes, koszos, varos, és tetves-betegségek, mellyek a' Iuhoknak egész nyáját, és sok lovakkal tölt istálokat meg-emésztenek, mind ezekről bizonyyságot tésznek.

Valamiképpen ezen ragado nyavayák és marha-dögök a' gondviseletlenfégtől származnak: szintén úgy más nyavayák is támadnak e' miatt az okok miatt, mellyek nem tsak a' külső bőrbbe, hanem magába a' testbe méllyem be-hatnak. De még-is nem-tsak el-hiszem, hanem meg-is vagyok felölle győzettetve, hogy nem a' természet, hanem az emberek miatt kezdődnek a' barmokban ezen nyavayák, és a' felől-is, hogy ezeknek eleit lehetne venni, és leg-inkább mind ki-is lehetne irtani.

A' gazdaságnak részei között leg-kevefebbnyire gondoltak az emberek a' barmokkal való bánással, és ebben leg-kevessebbre is mentek. A' parasztok között egygyik a' szőlőt miveli — másik a' kertí veteményekkel bánik — másik a' mezőben dől-

gozik, és ez mindenik érti a' maga mesterfégét, és okoson lát dólghához; egyedül tsak a' marhához látó gazda tudatlan — ő — ha másokhoz hasonlíttjuk leg értetlenebb és leg oktalanabb ember a' maga dogában.

Nem-tudja mellyik mi féle és milyen nemű barom; nem tudja mi az a' minek két féle Annya van, mellyik a' jóféle, vagy mellyik az igaz fajzat barom; miképpen kell tartani, mikor kell szabadon eresztteni, nem tudja mit kíván az ő természetek, mi nélkül szükölködnek, mire hajtya őket és mit kíván tőlök a' természet; neki mind eggy, akar éhezzen, akár szomjúhozzék, akár tiszta, akár poros legyenek, akár a' nagy meleg lassan lassan csméssze őket, akár a' bogarak tsipjék, akár az első mossa. A' kapás tudja mivel kell a' szülő tövet meg-kapálni, a' kertész esmérí a' veteményeket — tudja mi növeti, — mi használ, mi árt nekik? a' marhával bánó ember nem tud a' marhához. Neki nints takarmánya, jó legeltető réttye, istállója, a' mit jónak lehetne mondani.

Van törvény mindenről szabvar, tsak ezekről a' szegény állatokról nints, a' melyekből minden él, valaki tsak társaságba lakik; tsak ezekről nem gondoskodott senki; tsak ezeket felejtették-el az emberek. És ha valakit a' köz beszédben tsuffzóval akarunk illetni, azt mondjuk: — barom.

Ezt a' közönséges hibát ugyan sem én, sem a' barmok orvossa meg-nem gátolhatja; egyedül a' fő rend találhat ez ellen utat és modot. Egyedül tsak a' hazai törvények vethetik ennek végét, mellyek a' bölts rendelés, meg-magyarázás, és igaz tudományok által, a' meg-rögzött szokásoknak és hibáknak ellenébe tétetnek, melly hibákba a' gazda emberek esnek tudatlanfégből, mikor ök az ö marhájokkal értetlenül, tudatlanul bánnak.

Mikor a' gazda embereket példák, oktatás, vagy pedig kényszerítés által-is annyira lehet vinní; hogy nem tartanak több marhát, mint a' mennyit táplálhatnak — ha azokkal jól bánnak, jól gondját viselik, jól tartják — mindenik némüvel természetek szerént bánik: koránt se-lesz a' marháknak olyan dögi.

Ha a' gazda ember példák és parantsolatok által annyira ment, hogy edgy rossz nemü barmot se tart, hanem tsak azokat, mellyek jó és erős testüek, fog a' dög szünni; ha még az ország helyhez-tetése szerént meg-tudja választani, mellyiknek kel-kövére, vagy sovány eledel.

Ha a' gazda ember példák, törvények és oktatás által annyira ment, hogy jó kaszállója, jó és egészséges legeltető réttye, egészséges istállója vagyon: a' dög meg-fog-szünni, a' melly ebből a' roszból származik. Ha a' jó rendelések és a' tör-

vények sürgetik, hogy a' szántó földeknek és kaszalloknak igazán gondját viseljük — ha' a' marha járó földet, istállókat és a' táplálás módját jó renbe szedik — há a' marha bánás tiszta és természet szerént való lesz, kevesebb dög lesz. Sőt egyéb nem-is fog-lenni, hanem a' melly a' természetől, a' vénfégtől és a' rossz időtől származik.

Ha az emberek mind ezt a' hasznót tudnák és igazán meg ítélnék — ha' minden mesterfégnak és tudománynak egy bizonyos könyve volna — a' dolog mind-járást más-képpen volna.

Ha ezek a' könyvek olyanok volnának, a' mellyek lehetnének, és kellene lenniük — ha ezeket okos tudos és fokat látott hallott Férjsiak írják — a' kiket az ő tudományokban, vagy kézi munkájokban Felsőfégeknek lehetne tartani — a' kik az ő mesterségeket okoson meg-tanulták-vólna, nem pedig hallomásból, vagy mint másoktól látták — már akkor azokat nem csak úgy nézném, mint okos és jó-féle hasznos könyveket, hanem mint vala melly világi szent munkákat, mellyet mindennek meg-kellene áldani, a' ki azt olvasná, meg-értené és az ő tudományát s tanítását kötvéné.

Minden-féle hasznos tudományok, mellyeket ha egybe gondolunk, csak az okos mesterfégektől veszik eredeteket: lassan lassan a' porból fel-emeltetnék ez-is ez által,

és mint a' sas magát szárnyaival az ég-felé
fegiténé.

A' tanulni kezdők még eleinte kész
túdosokká lennének ez által az ő értel-
mekre nézve, és a' világon se volna olyan
fok goromba mesterséget nem tudó tanító.

De az Isten ne adja, hogy olyan em-
berek kapjanak ebbe a' munkába, kik a'
kézi mesterséghez semmit sem-értenek,
akkor majd a' könyvekbe-is belé esik a'
dög, a' melly olyan gonosz, mint a' mar-
hák döge.

A' ki a' barom bánásról és nevelés-
ről ír, annak egészen kell ahoz tudni,
szükség, hogy ő azt maga előre látta, pró-
bálgatta és okosan tapasztalta 's ki-tanulta
légyen. Európának leg-jobb részében, a'
hol a' barom nevelés leg nagyobb ked-
vességben vagyon és leg fellyebb vitték
járjon előbb, és hól mitsodás a' marha
's annak nevelése azt előre meg-vis-
gállya.

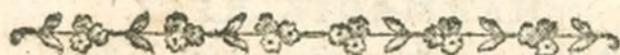
Még erről a' fontos dologról lehetne
többet-is szólnom; hanem elég légyen ez
ajánló levélnek, mellyben én mind azokat
el hagytam kész-akartva, a' mit különben
a' tudósok ezen dologról szoktak tanítani.
Engedje-meg nékem Méltóságod ezen
hibámat, vagy inkább az olvasók a' kik
nem-tudják, hogy én e' dologról egy vi-
lági böltsel beszéltem, és nem azon kí-
vül jártam, sem semmit melleleg nem
írtam.

Ezekkel magamat kegyes Urí grátziájában alázatosan ajánlván, vagyok és maradok.

Fő Méltóságódnak.

alázatos és holtig tisztelő szolgálója

WOLSTEIN. A. I.

LAISTROM.

	pag.
Aljánló-levél.	5
Elöl-járó-beszéd.	15

ELSŐ RÉSZ.

A' Dögről és annak külömbfégéről.	I
---	---

MÁSODIK RÉSZ.

<i>Első szakasz.</i> Azokról a' jelekről, mellyekből a' marhában, meg-esmerfzik a' bél-fájás, vérhas és az öreg bél-hurkák el-száradása.	3
<i>Második szakasz.</i> Azokról a' jelekről mellyekből a' lépnek rothadása meg-esmerfzik.	5
<i>Harmadik szakasz.</i> A' Dagadásnak vagy a' fel-puffadásnak jeleiről.	7
<i>Negyedik szakasz.</i> A' tüdő tüzeszégének vagy gyuladásának jeleiről.	8
<i>Ötödik szakasz.</i> A' szájában való bajának jeleiről.	II
<i>Hatodik szakasz.</i> A' köröm el-vetésnek vagy-méregnek jeleiről,	14

HARMADIK RÉSZ.

Azokról az az alkalmatosságokról, melyek
a' dögre okot szolgáltatnak. 14

NEGYEDIK RÉSZ.

Első szakasz. Az egészséges Marháknak tulaj-
donágokról az olyan helyeken, a'
hól a' dög kezdődött előzfizör. 20

Második szakasz. Az egészséges Marhékkal
való bánásról olyan helyen, a' hól a'
marhának döge van. 22

ÖTÖDIK RÉSZ.

Első szakasz. Mit kell a' beteg Marhának
tsinálni, hogykel körülötte forgolódni,
ha a' Dög el-kezdődött. 26

Második szakasz. Mivel kell tartani és tá-
plálni a' beteget. 27

Harmadik szakasz. A' betegeknek való
italról. 30

Negyedik szakasz. A' betegeknek való itál-
lóról. 32

Ötödik szakasz. A betegekkel való bánás-
ról, hozzá való látásról, és a' körülötte
forgolódó szolgákról. 38

HATODIK RÉSZ.

Háznos meg-jegyzés a' falusi emberekhez,
miképpem kellefsék élni az orvassá-
gokkal a' Dög körül. 35

HETEDIK RÉSZ.

A' meg-döglött Marháknak el-áfafokról,
a' boroknak hasznáról, és az Itállok-
nak ki-tisztításáról. 38

ELSŐ RÉSZ.

A dögről és annak különbségeiről.

Ha valamely tartományban vagy helyen fok-féle barmok vagynak egy nyavalyában — ha fok tehenekbe, ökrökbe, juhokba, ugyan azon egy időben, vagy egy más után valamí járvány nyavalya esik — ezt a' betegséget nevezíték dögnök, marha-vezélynek, vagy pestisnek — és azt jól nevezíték ugy. De a' nem jó ha azt híszíték; hogy tsak egy tsapas van, tsak egy féle dög a' melly a' barmokat pufztittya.

A' dögnök igen fok neme van, és mindenik más-féle, és ha az ember jól meg-nézi mindeniknek van valami tulajdonsága, a' melly a' másíknak már nintsen.

Némelly dög esik a' szarvas marhába, némelly a' disznóba, némelly a' juhba, némelly a' lovakba; némelly az öregeket jobban gyötri mint az ifjakat, némelly ísmét olyan, hogy tsak az erőtlenebbeket járja — némellynek az a' tulajdonsága van, hogy leg-inkább az erőseknek árt,

Nagy része ezen nyavalyáknak a' főben, szájban, vagy a' barom torkában, nagy része a' szűgyben vagy a' hasában van, sőt még az ökröknek és teheneknek a' körmét- is járja a' nyavalya.

A' melly a' szájban van, azt nevezik szájfájás, nyelv fájas és torok-gyéknak: az utólsót akkor hívják úgy, mikor a' nyavalya a' szájnak fenekén támad — vagy a' torokban apró tüzes kelekkel kelnek.

Ha a' nyavalya a' szűgynek belső részét szállja - meg, nevezik tüdő gyulladásnak vagy tüdő rothadásnak, és ha az a' nemes rész a' szív lankadt és sovány, szív bádgyattságnak nevezik.

Meg - szállja továbbá a' nyavalya a' hasban, a' gyomrot, bél húrokat, a' májat, az epét, és a' lépét. Ebből származik a' lép rothadás, a' meg - vészett epe és máj, az úgy nevezett öreg bélnek száradása; ha pedig a' nyavalya a' gyomorban esik, a' has-menés, ha a' bél-húrok nagy melegfégyben vagynak, a' bél-húrok forrófága, és ha a' szél megrekedvén a' húrok fel-fúvódnak, szél-szorulás, és ha a' lábába száll, láb fajas leszén.

Némellyek ezek között ragadófok, az az a' betegekről az egészségesekre ragadnak, mint példának okáért, az öreg-bélnek száradása, a' has-menés és a' bél-húrok forrófága — a' torokban és a' nyelv gyökerében való tüzes kelekkel, a' tetvesfégy, rühesfégy, melly leg-inkább a' juhokban, tehenekben és lovakban uralkodik. Némellyek nem ragadófok, ámbár leginkább veszedelmesekek és halálasok.

Némelly nyavalya ismét járvány, némelly ritkán fordul-elő, némelly bizonyos időben.

Némellyek járnak tavaszszal, némellyek nyárba — némellyek ősz kezdetén.

Némellyek edgyik esztendőnek részéből a' másakra maradnak, az az : tavaszról nyárra, nyárról őszre, s. a. t. Némellyek ez által a' benn maradás által él - mérgefednek — némellyek el - vesztik minden tartóffágokat, és az időnek járása szerént az ő gonosz természeteket.

Jegyezzük - meg utóllýára, hogy a' nyavalyák természetének külömbfége, a' helyek fekvése, az okoknak künyül - állásai, az idők járása, az egésfleges vagy bádgyasztó napok, a' tartásnak eledelnek, vele való bánásnak, gondviselésnek külömbfége szerént — tesz a' dög kevesebb, vagy nagyobb kárt — a' szerént ől - meg kevesebb, vagy több barmot.

M Á S O D Í K R É S Z.

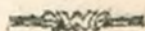
ELSŐ SZAKASZ.

A Gyomor nyavalyának, Has-menésnek és az úgy nevezett öreg bél száradásának jeleiről.

Az öreg bélnek (*) el - száradása terjedő és ragadó. Ki - tettzik a' barmakonn abból, hogy szomorúk, teslek, borzattak, most melegek van, most fázna — nints kedvek az ételhez, nints erejek és többnyire nem - kéröznek.

a 2

(*) Ország szerte értik a' harmadig gyomrot, vagy-is a' marha öreg kövér bélit; mivel a' ragadó has-menésnek idején ebbe a' gyomorba talállyák-meg az eledelt szárazon és emésztetlen, 's ugyan azért nevezik öreg bélszáratfágának vagy száradásának.

Ezen nyavalyának ki-ütése után, a' barmok kedvetlenek, és fejeket le-felé sűtik. Bizonyos bádgyattságban esnek, mint az a' képekből, testekből és minden tagaiból-kítettik.

Szemeik homályosok, vízesek és nyálafak; könyveznek, melly könyvezés eggy-néhány napok alatt nyálás vizzé válik.

A' betegek gyakrann rázzák a' fejeket, — fogaikat fok-ízor tlikorgattyák, a' nyálok foj, a' nyelvekenn fár, és az orrok lyukában takony gyűl-meg.

A' bőrökön támadnak (néha) kelevények, az az: apró bibirtfók és hollyagok; a' szájak kifehélyyesedik.

Ekkor kezdenek a' betek marhák nyögni, ásítózni, nyűjtozni; a' hafok fáj és azután megindul, a' mellyet mindég nagy has-tekerés rágas és erőltetés követ.

A' ganéj melly tőlök megyen eleinte hig és nyálás; azután zöldes és fargás vizzé válik, némellykor véres-is és genyettfeges, és iszonyú nagyon bűdös. Mennél hamarább erőt vesznek ezek a' változások, annál veszedelmesebb a' nyavalya, és annál hamarább meg-döglenek a' barmok; és mennél lassabban nőnek, annál türethetőbbek és gyengébbek.

Az öreg bél száradása igen ritkán könnyű — de leg inkább veszedelmes és halálos nyavalya, Gyakran-meg-öli a' leg erősebb tehenet-is, tizenöt, 's húsz órában, némellykor el-van vele három, öt, hét napig-is, és akkor öli, meg.

Ha a' beteg marha tizen két napig el-él, a' jó jel. De még azért ekkor se múlt el a' veszély. Hanem már akkor nagyobb részént el-múlt, kivalt ha mérgesek, az ételben turkásznak, és kőröznek.

Ezek a' leg - meg esmerhetőbb jelek , melyeket egy öreg hús-fzáradásban lévő marha körül észre lehet venni.

A' döglött marhának a' gyomra tele-van meg - emésztetlen étellel , kivált a' harmadig gyomorban (az öreg bélben) az étel megkeményedik és meg-fzárad , úgy hogy porrá lehet törni.

A negyedik bél vagy gyomor a' húrokkal edgyütt majd mindég nagy forrótságban van , edgy kevésé pettegetett , vagy nagyon veres , kékes , vagy színetlen.

Gyakran a' testeknek majd minden része forró és színetlen , némelykor a' tüdejek feketé , — az epe hólyagjok természet ellen nagy és hig epével van tele. A' szívek majd mindenkor fovány és lankadt , közönségesen olyan a' nyelvek - is.

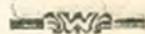
MÁSODIK SZAKASZ.

A' Lép-rothadásnak jeleiről.

A' Lép-rothadás hamar meg öli a' barmot gyakronn edgy fzem - pillantásban. Sokszor meg-esik , hogy a' barmok az étel mellett , vagy a' réten , vagy az uttzán rögynak-le , mint ha a' szél meg-ütné őket.

Ha ez a' nyavalya lassan támad , meg-fojtya a' barmot — gyakran edgy óróban — gyakran edgy , két , három nap alatt.

Ha két három nap alatt öli-meg , a' marhák szomorúak , ámbár nem olyan bádgyattak , és nem-sütsk úgy le a' fejeket , mint az öreg bél fzáradásában. Semmi fzorongatást nem szenvednek , semmi fájdalom , semmi hideg vagy forró-

fág nem tettzik rajtok, kívált ha egy napig tart rajtok.

Ha két vagy több napokig van rajtok ez a' nyavalya, többnyire majd mindég egy helyben állanak, és sem félre nem-tekintenek, se magokat körül nem nézik.

Ugy vesznek lélekzetet, mint a' szűnnyadozó állat, az az: lassan és mélyen Ifznak, ha meg itattyák őket, és csak addig kéröznek míg az étel előttök áll.

Némellykor fel pöffednek, — némellykor a' szűgyök és a' háfok dagad-meg, f. a. t. a' mellyben nem meg-ért genyettség, hanem fár-gás víz van, vagy barnás meg-veszett matéria.

Ezen dögnék okai a' rét, mellyet tavaszszal a' víz fel-vett, a' meleg; a' víznek nem-létele, és a' meg-veszett bűdös-fü.

Kevés reménység van a' betegek élete meg-tartása felől, többnyire mind el-vesznek, ámbár a' nyavalya nem hirtelen — nem egy szem-pillantásban öli-meg; még pedig azért vesznek-el, mivel nem csak a' lép; hanem a' test és az ereken való vér a' nyavalyának ki-ütése előtt el-változik, és a' miatt az okok miatt meg-romlik, mellyek arra alkalmatosságot nyújtanak.

A döglött marhának a' lépe lágy, fel-puffadt, és olyan mint a' spongya — kékes veres, és habos vérrel tele van.

Illyen színű a' testeken való hús-is, ha a' bőröket le-huzzák. A' vér az élet ereken lyukatos, színetlen, hig, meg-romlott, a' mint már mondtam.

A' dögöt mindjárt el-kell vinni férre, és a' földbe mélyen le-ásni. Mert ámbár a' beteg marhák nem egy könnyen ronthatyák-meg az egészségest, még-is a' Dög igen veszedelmes nékik.

HARMADIK SZAKASZ.

A' fel-fúvódásnak Jeleiről.

Ez a' Dög tavaszszal és nyáronn járvány: onnan származik — ha a' barmot reggel éh-gyomorra a' rétre ki-hajtyák, a' hól gyenge éretlen, kövér fűvet, lohért, és mas egyyéb csiélet eiznek.

Nyáron onnan származik, ha a' barommal a' legelő helyet hirtelen meg-változtattyák, ha sovány mezökröl hirtelen kövérekre verik.

Ez a' nyavalya ki-tettzik a' hasnak külső és belső fel-fúvódásából. Ez a' daganat a' szél-től ered, a' melly a' bél húrokban meg-rcked. Ha e' meg-szorúl — ha a' hasa nem-megyen igen nagyra dagad-fel a' baromnak teste.

Némellykor nem egy forma — kívált a' bal oldalonn, akkor osztán ugy láttzik mint-ha degefz vólna, vagy a' doganat helyyén terhet hordoznának.

Mikor a' nyavalya nevededik a' báromnak részei jobban jobban fúvódnak-fel. A' honnan nehezenn vesznek lélekzetet, és ha a' szél ki-nem mehet edgynihánynapok alatt el-vesznek.

Eleit venni ennek a' nyavalyának könnyű, de meg-gyógyítani nehéz — már akkor is nehéz, mikor még tsák kezdődik; ha pedig egyszer erőt vehetett a' marhán, sem az oldalában való szurásnak, sem az orvasságnak nints annyi ereje, hogy ellent álhasson.

Valamint a' Hasban lévő szurás, ugy a' Selétrom, a' Kantfor itten nem használnak. A' bor, ha fél meszejenként adatik, és a' Köményes égetbor, ha a' fellyebb említett mértéknek fél része szerént adatik, néha jo hasznat tesz; de mindezek közül leg-jóbb a' bor, melyben 'siros, 's gyantás appro forgátsok főztetnek.

3

A' szél-korságot megelőző szerek közül leg-hathatosbb orvosság, a' betegség indító-
okainak el-távoztatása; midőn marháitokat soha
éh gyomorral az uj, és kövér legeltető helyek-
re nem hajátok.

NEGYEDIK SZAKASZ.

*A' jelekről, mellyekből a' tüdőnek betegsége vagy
gyuladása esmertethetik-meg.*

A' Tüdőnek betegsége az esztendőnek minden részeiben szokott támodni; meg-jele-
nik mind a' Tavaszi, Nyári, mind az őszi és
Téli időkben.

E' forro betegség lévén; mivel hogy majd
hosanlo jelei vagynak, mint a' többi forro be-
tegségeknek; azért az emberektől, kik a' bar-
mok orvoslásához nem értenek, könnyen el-
hibáztathatik, könnyen más nyavallyának tar-
tathatik. Az elsőnek kedvéért meg-mon-
dom; ha illetén nyavallyában el-veszett
marhának teste fel-bontatik, mitsoda nyavallyát
esmertető jel fog abban találatni.

Azok a' részek, mellyek a' fén említett
marha betegségekben nyavallyások valának,
ebben mind egésségesek. Ha a' szügyét fel-
metzitek, abban setét barna, kék színű's fekete
forma tüdőt találtak.

Ha a' betegek hamar el-vesztek, az az a'
nyavallyának 3dik napjától fogva az 5-dik,
hatodik, hetedik napjáig, akkor a' tüdő egészfzen,
vagy-is annak fele, vagy harmad része igen,
vagy kevésbé feketés.

Ha pedig a' marhák korábban el-vesztek
p. o. a' második, vagy 3-dik nap alatt, akkor
a' tüdőben feketés barna helyeket fogtok látni.

de a' tüdőt ritkán találjátok egészen feketésnek lenni.

Ezt ugyan fenénck tartjátok, de hibáztok; mert annak feketés színe a' vértől vagy on, melyet a' nyavallya, vagy a' fájdalom a' kitsiny ereknek végeiből, a' tüdönck spongia forma kamaráiba hajtott.

Ha az ollyatén tüdőt fel-metélitek, annak kis kamaráit, Spongiás részeit teli vérrel találjátok. Az illyetén nyavallyás tüdők sokkal nehezebbek és keményebbek, mintsem az egészségesek.

Mikor a' barmok a' nyavallyának 12-dik 14-dik napján döglenek, akkor a' tüdejek mély barna színű, és edgy kevésbé keményebb, mint az elsőbbeknek.

Ha a' marhák ezen dög veszedelemnek idején későbbben vesznek, p. o. a' nyavallyának 18-dik, és 20-dik napján s. t. — akkor tüdejek többnyire oldalokhoz nőtt. — meg-rothadt, és mintedgy tsunya genetséggel bé-takartatott; tellyes gödrökkel 's jukokkal; melyekben, vagy a' meg-rathadt és fojtott víz, vagy egyéb bűdös és undak matéria találhatik.

Ezen nyavallyában a' beteges Marháknek szemek égő, tüzes, hideglelésék felettébb való, agyékok szörnyön ver, dobog; sokszor sokkal előbb kezdenek köhögni, hogysen nyavallyájok kezdődik, sokszor csak akkor kezdenek köhögni, mikor nyavallyájok kezdődik.

A' harmadik gyomor száraz betegségében a' marhák szemei mihellyest azoknak nyavallyájok kezdődik, könnyvezni kezdenek; ez után pedig edgy kevésbé későbbben azokból nyálas matéria foly, az orrok jukából takony szivárog, has-rágást kapnak, és has-menésbe esnek. A' tüdőbéli nyavallyában mind ezen nehéz állapatra nem jutnak, ki-vévén a' nyavallyának végét, ha azzal a' harmadik gyomor száraz-betegsége magát öszve nem kaptsolja.

Ha az utolsó meg-történik, akkor a' tüdőnek betegsége ragado; ha pedig a' magánoson és a' harmadik gyomor-betegsége nélkül megjelenik, akkor semmiképpen nem ragado.

Mikor az appro erek végei fok vért, vagy télyfszinü nedvességet szürnek a' tüdőnek levegő-eges, vagy lélelkeszős holyagotskáiba, vagy Spongia forma részeibe, akkor a' barmoknak el-kell veszni; de e' főképpen akkor történik, midőn az erekből ki-fzivárgó nedvesség vérből áll.

Ha pedig az illyetén nedvességek nem vérből állók, hanem csak ki-öntődött fejer nedvességek — ha a' nyavallyának vége felé a' marhának szájából, orrából nyál foly, akkor a' betegek meg-gyógyúlnak.

Mind a' Nedvességeknek a' tüdőnek részeibe való ki-öntése, mind pedig azoknak meg-keményedése miat a' lélelkesz-vétel ezen nyavallyában igen nehéz. Az ér-vágás ugyan azt edgy kevésbé könnyebbíti, de ezen könnyebbség kevés ideig tartó; mert az érvágás csak a' vért izokta az erekből ki-botsáttani, nem pedig azokat a' nedvességeket-is, melyeket az el-választó cretskék a' tüdőnek Kamaráiba szürtek.

Ezen nyavallya ellen leg-hathatosbb szerek a' szügyön való szór finor huzás, és azon a' tályán a' bürnek edgy vagy két helyen találér forma tüzes vassal való meg-égetése: az esztendőnek részéhez alkalmaztatott tiszta hives levegő; Selétrommal kevert lisztes moslék, a' vagy szénából főzött ital, mely főval és kevés mézzel öszve elegyítettik; Retek, (torma) mézzel, Savanyó almák, tisztogatás, a' jó eledel, a' mint a' betegek azt meg-kivánnják, a' jó vigyázás, jó rendtartás, és mind ezek mellett a' békefséges türes.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' nyavallyáknak azon jeleiről, mellyek a' Marhák' száját szállyák-meg.

A' szájban esni szokott dög-nyavallyák fokak, és külömb külömb félek. A' Marhák'nak külömbbségek fzerént, azok majd fakadékokból, majd kemény sebekből, nedves vízfkető rühből állanak, mellyek a' szájnak külfő részein támadnak.

Most a' fok-inynek lágy, lankatt, meg-változott, 's bűdös mivólta a' fogaknak mozdulásával, vagy mozdulása nélkül jelenti ki azokat.

Majd a' nyelvnek, és a' szájnak edgyik vagymásik részén hollyagok, fekélyek, daganatos ki-ütések keletkeznek vagy léfznek, majd enyves kelések, majd pestises daganatok támodnak a' nyelvnek gyökerén.

Ezen száj-betegségek közzül gyakran vagy edgyik, vagy másik magánoson támad, gyakran más betegségekkel — főképpen pedig a' harmadik gyömor (öreg-bél) ísáraz-betegségével elegyes.

Mely Barmok ezen nyavalyákban esnek, kéfedelmesek az ételben, végtére pedig az eledelet egészfen is meg-fzoktákvetni; szájók nyállossá, motskossá kezd lenni, a' fogak ing, log, fogak-inye szinetlenedik; lehelletek ízagos, 's bűdös, és többnyire betegvultokat, nyavallyájokat, szomorú 's beteges tekintetek által kimutatják, és meg-esmertetik.

Ezen nyavallyákban hól több, hól kevesebb a' nyavallyások kinnya, a' betegség-is úgy szál, a' mint a' nyavallyáknak természeté, és a' betegségnek indító-oka változik.

A' Nyelv gyökerén 's a' torok-nyeldekölően támadott pestifés daganatok meg-ölik a' Bar-mokat: a' fekélyek, mellyek a' harmadik gya-mor-betegségével, vagy a' vérhafsál edgyütt a' szájban, és a' véghurkában keletkeznek, döglő betegséget jelentenek.

Ha a' fekélyek hufa kékes, rosz-jel: ha barnás és bűdös-még roszízabb; akkar pedig leg roszízabb, mikor a' fekélyek meg-nem tisztulnak, szemlátomást rothadnak, és a' kitsinyek a' nagyokkal öfzve fornak.

Mikor a' fekély hufa pirossá lészén, mikor íkrás, kemény, és eleven színt mutat, akkor a' betegek meg-gyógyulnak, ha pedig a' tagok azonnal vérzenek mihelyt az ember azokatil-leti, igen rosz jel.

Mind ezekben a' nyavallyákban igen jó mind az egéfléges, mind a' nyavallyás Marhákat tiszta levegőég alatt szellőztetni; és mind a' kettőt napjában gyakorta Sós vízzel kelle-tik itatni; az egéflégeseknek egéfléges ele-delt, a' betegeknek pedig ollyatént kelle-tik adni, melytől azok nem fokot kerödznek p. o. lisztes moslékot, korpát, Kenyeret, s. t.

A betegeknek szájokat napjában három-szor, vagy négyfzér kel sós etzetes vízzel, vagy fenyő-fa hélyyából, a' vagy rozmarintból fő-zött vízzel szorgalmatossan öblegetni 's mosni.

Minden mosás után pedig a' betegeknek szájakon vagy nyelvéken lévő fekélyeket meg-kezel sós mézzel kenni.

HATODIK SZAKASZ.

A Köröm-méregnek vagy Köröm betegségnek ismértető jeleiről.

A' köröm betegség, láb fájdalom, vagy fán-
titás nyári időben szokott leg-inkább tá-
madni, és ered kiváltképpen a' heves eszten-
dőkben, és a' hévfég szűnésével ez is meg-
szűnik.

Néha ezen nyavallya magánafon, néha
pedig a' száj-fájdalommal edgyütt jő; ha ma-
ganafon jő veszedelmes, ha pedig a' száj fá-
dolommal keveset ártó.

A' mely Barmok ezen betegségben esnek,
azok edgyízersmind fánitani kezdenek, kör-
mök meg-melegül, fájni kezd, azután pedig
meg-hevül. A' köröm-hus meg-dagad, ezen
daganat hideg-lelést okoz, melly néha csak bi-
zonyos tagokban, néha pedig az egész test-
ben hévféget 's forroságot indit.

Ezen történetek után azokan fekélyek
támadnak, mellyekből bűdös genettség foly,
's ezek néha a' köröm hafadékon, néha a' kör-
mök kerülete körül, többnyire pedig edgyiken,
's másikon edgyaránt keletkeznek.

Mikor ezek közzül edgyik vagy másik
tatál történni, akkor a' köröm el-vállik a' bőr-
től, mely el-vált körmöt azonnal elkel met-
fzeni; mert ha az idején el-nem metfzetik egész-
fzen elvész.

Valahányszor ezen utolsó körömbéli nya-
vallya történik, mindenkor gonosz, azért ide-
jén-korán annak elejét kel kerülni, a' pedig
igy eshetik-meg leg jőbben: ha a' Sántito Ba-
rom azonnal folyó vízben álltatik, vagy an-
nak beteges részei azonnal tiszta 's fris vízzel
mosogattnak gyakorta.

Ha mindenkor a' mosás és feresztés után a' fájdalomnak helye (a' meddig a' daganat és forroság terjed) sárga földből tsinált 's vízzel kevert sűrű Kásával bé-kenettetik, melyhez néha edgy fél-kalan olom (ón) etzetet lehet tölteni.

Mihellyest pedig a' bé-mázolás meg-száradt, azonnal azt az előbb említett vízzel meg-kell nedvesíteni, a' fekélyek-is ha fel fakadnak, ismét az említett vízzel jo napjában kétszer meg-mosni.

Mind addig illy moddal kell velek bánni, mig a' sebek meg-nem gyógyulnak. A'mi a' belső orvoslo gyógyittását illeti a' Marháknak, jábbára tsak a' Kő-fő nyalásban-áll.

Ezen eszközök, és folyó-vízben valo gyakor feresztés, nem tsak a' betegeknek, hanem még az egészséges Marháknak-is mind addig szükségesek, mig a' hévfég tart; mert a' hévfég szünetével a' betegség-is hamar el-szokot-nyéfní.

H A R M D I K R É S Z.

Azokról az okokról, mellyek a' dög nyavalyákra alkalmatosságot adnak.

Eredete a' dög nyavalyáknak, az időnek egésztelen voltából, az egészségtelen eledből, és az eledelnek fogyatkozásából következik.

Származik e' továbbá a' Barmoknak tisztátalan tartásából, a' meg fertőzött istállóknak undokfágából, és az istállóknban valo kívánt

világosságnak fogyatkozásából s' abban ural-
kodo bűdös levegőégből.

A dög nyavalyák ismét támadni szoktak
akkor, midőn egy helyen, vagy ugyan azon
istállóban, több, és számosbb Marha szorosan
egybe rékesztetik.

Meg esik továbbá a' Marhák körül tette-
roszsz gondviseles, és gondatlanság által; mi-
dön tudniillik táplálásokban fogyatkozást
szenvednek, mely-is egészségeknek fenn tartá-
sára felettebb kívántatnék p. o. ilyen a' kö-ső,
a' jártatás, friss víz, és egészséges levegő-ég-sat.

Okai a' nagy és sokáig tartó hévéségek-is,
ködös idő, nedves és lágy melegségek, a'
lágy és egészségtelen Szelek.

Az idegen meg fertéztetésből ritkán tá-
madnak éféle dögös nyavalyák, hanem maga-
a' természetnek meg- fertéztetése, mely a' be-
tegségnek okától, vagy a' testnek, (*) és
vérenek meg- változásától függ, gyakorta okozni
szokta azokat.

Az Egeknek, boszorkányfágoknak, s' egyéb
féle haszontalan, hazúg babonáságnak, a' mint
azt a' tudatlan, és e' féle haszontalanságoknak
könnyen hívő falusi banyák vélik, tulajdonitni
nem lehet.

-
- (*) Mely nagy légyen sokszor a' testnek, és abban lakozó
nedvességnek változása, minekelőtte magát a' dög
nyavalja ki-jelentené, nyilván az elmúlt 1783dik
Eszterházyban, Kis Schvehaton lakozó Knolt serfőző-
nek szarvas-marháinn láttam, 's tapasztaltam, az hó-
30. Tehenek között, melyek már majd majd a'
dögtől meg- szálottattak, egy se találtatott, a' mely-
nek testében egy tsepp genyettfőgre való okat
lehetett volna észre venni, minnyájokon Szárazon
maradának a' Szőr sinorok, a' melyéket, mint ny-
valyát el- üző orvasságokat rajtok húzék.

Betegségbe esnek Marháitok továbbá azért, mivel azokat völgyes helyeken étetitek, legeltető helyetekre a' viz-áradás ki-öntött. Tavaszszal éh gyomorral korán ki-hajtottátok, őszszal pedig későn kötöttétek jászolyra.

Erkezik azért is Marháitoknak dög nyavalyája, mivel télen nagy éhséget szenvedének, kikelethor pedig el-Száratt, és meg-rothadt fűvel tápláltattak, és havas vizet ittak.

Erkezik azért is Marháitoknak dög nyavalyája, mivel azok Nyáron nagy Szomjúfágot szenvedének, a' gyakor hévség epéfté őket, a' legyek, és egyéb féle bogarak kínozzák s' tsipik vala, mnithogy zöldellő fák, tiszta forrás vizék és a' mezőkön be-fedett állás nélkül szükölködének.

Fogyasztja Marháitokat az e' féle dög nyavalya azért is, mivel legeltető helyeitek sovány, kopár, poros, fűrés, posványos, tüskebokrokkal, pokhálókkal tellyes.

A' többi között pedig kiváltképpen azért következik Marháitoknak dögös nyavalyája, mivel néha réteteiken csak egy fű se terem, mely nekik tápláló eledelül lehetne, és kívánfagok szerént jó izü, és egészséges volna. Megromlanak, meg-betegedeznek, és el-vesznek ez okonn-is; mivel ugyan azon egy legeltető helyen gyakorta fűsz vagy több Marhák is legeltetnek, noha a' követsekkkel-tele, és vakondok turáfsal fel-vagyon hanyva, azért alig találkozik egy fűsz egészséges fű, melyet eledélnek lehetne mondani.

Őszszal Szarvas Marháitok betegsége abból is, következik, minthogy a' legeltető helyekenn, fű helyett gyakran ködöt nyelnek, dért, és fogyat nyelnek, az esső őket mofsa, és a' hideg pontyaikat által-járja, és erőteleníti.

Télben Marháitok azért esnek betegségbe s' arra azért készítettnek mintegy - el; mert azokat szoros, tisztátalan, ganéjos, és bűdös Istállóba rekesztitek, sem világos, sem tágas helyetek nints, Istállóitokat mivel ablakok rajta nintsenek a' szabad és friss levegő ég nem járja: egy szoval nints marháitoknak megkivántató illendő alkalmatosságtok, nints egység és helyetek.

Ijetén szoros jukakban a' szemétkben, pokhálókban, és az bűdös ganéjban a' rosz gond miatt szinte haffig el-temetitek: ijetén jukakban szoktátok a' nyomorúlt Marhákat egész Télen által; valamint a' herénget a' dungába bé-rekeszteni, a' mellet nyárban jól meg-nem záradt, és a' miatt meg-penészesedett keferedett, és poros szénával, s' romlott szalmával tartani, azokra semmi némű, vagy leg alább rosz, és rendeletlen gondot viséltek, nem itattyátok, nem étetitek úgy a' mint rendesen illenék, és nem tisztogattyátok, friss levegő ég nélkül hadjátok szűkölködni.

Okozni szokta Marháitoknak dögös nyavalyját az-is, hogy Istállóitokat poiványos, vagy valoban ganéjos helyre építették; mivel faluitokban az udvarokat, utakat, tisztán nem tartyátok, mivel mind magatok mind pedig Marhátok ganéjját az Istálló mellet rakásba hánnyátok, és tartyátok.

Okai Marháitok betegségének azok-is, mivel azok a' kö-soban szűkséget látnak; több Marhákat tartatok, mintsem el-tarthatnátok; mivel nem csak a' tejet azoknak tögyökből, hanem még az erekből a' vért-is gyakorta erőszakosan ki-fejitek.

Bétegeskednek Marháitok e' miatt-is: mivel azok természeteket nem esmértek; mivel a' rosz fajtát a' jótól meg-külömböztetni

nem tudjátok, sem arról nem vizsgálodtok, hogy azok magokat miképpen el-tartanak: ha az erdőkön a' fzarvasfokkal; vagyegyéb fene vad állatokkal edjűtt élnének.

Más oka Marháitok betegségenek az-is, mivel nem tisztogattyátok, nem mofsátok, nem vakarjátok, és nem usztattyátok azokat, és ezek miatt több a' ganéj, por. és e' féle ganéj rajtok, hogy sem a' hús.

Azért romlanak, vesznek azok, mivel rétetek, vetésitek jó őrizet alatt nintsenek, mivel külömb-féle gaz-szert orvafságul nékiek nyujtotok, mivel rajtok eret vágtok, többet orvasoljátok, hogy sem étetitek, itattyátok és tisztogattyátok azokat.

Gonoszbakká válnak az e' féle dög nyavalyák ezért-is, mivel az egészségeseket a' betegek-től el-nem választyátok, mivel az utolsókat nem tisztogattyátok, azok hoz nem úgy láttok, vélek nem úgy bántok, a' mint azt tölletek meg-kivánnák.

Keménynebben fogják a' dög nyavalyák Marháitokat azért-is, mivel egy aránt az egészségesen szintén úgy eret vágtok, valamint a' betegek-en, azókat szüntelen ártalmas és nyavalyájokra éppen nem tartozó haszontalan orvasfágokkal kinozzátok.

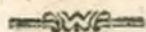
Nehezíti ezen nyavalyájókat az-is, hogy a' betegeknek ganéjjakat félre nem hánnyátok — Mivel ha eret rajtok vágtok, ki fojt véreket az Istálloban, a' földön szertefzéjjel el öntve hadjátok, a' meg-döglötteket pedig jól el-nem ássátok, és feditek.

Ímhol vagynak többnyire azok az okok! melyek miatt többnyire a' Marhák között az őket cpefztő dögös nyavalyák származnak. Melyekből ki ki ha jól meg-gondolja, és

vizsgálja, által láthattya, hogy nem mindég kel mindjárt Marhájók betegségének, vagy el-veszésének alkalmatosságával az Istent, az Egeket, vagy a' rosz Embereket okúl elő venni, hanem meg-kell gondolni, hogy azok fügnek, és származnak a' rosz-rendelések-től, magok vigyázatlanságoktól, és azok közt-tett, vagy végbe vitt vigyázatlanságokból, és hogy ezekszerént, mint hogy arra magok-is okot ízolgáltattak, magok az okai.

Példát vehetünk a' Szarvasfokból Farkasfokból, Medvékből és egyéb vad állatokból, melyek minthogy hatalmasok, és rendetlen gondviselések alatt nintsenek, ritkán történik ezeknek ily puszta helyeken dög nyavalyájok, és tsak akkor vesznek-el, mikor eledelek, vizek, friss levegőek, egészséges idejek nintsen, tsak akkor vesződnek, döglenek, mikor az embereknek kezek, alá kerülnek, és gondviselésekhez kellek magokat szabni.

A' hibák, melyeket körülök itten el-követtek, azoknak teitokban hathatok, egészségeket meg-rontják, véreket, egeszlegeket elvesztik, meg-valtoztattják s' el-rontják, a' teitnek belső részeit nyavalyásokká téstik, és a' dög betegségre el-keztetik. Ezek szerént, és a' fellyebb említett okoktól legtöbb dög nyavalyák támadnak; ezek által a' betegségek ki-nyilatkoznak, a' történetek nyilvánásokká léstnek: az ártalmas matéria készítettik, mely annak utánna az iszonyú hideg, és forroág miatt méreggé válik.

NEGYEDIK RÉSZ.

ELSŐ SZAKASZ.

*Az egészséges Marhának Allapottyáról, minémül
szokott tudnillik a' lenni azon helyeken, a' hol
először, a' dög betegség támadott, s'
Kezdődött.*

Mihelyest valamely Faluba, vagy Istállóba a' dög betegség bé-üt, leg-ottan semmi, vagy tsak kevés egészséges Marha találtatik. Azok pedig, mellyeknek nyavalyájok nem nyilvánfágos, aláttomban már betegek, és az nyavalya meg-kezte Környékeznü, s' a' dög nyavallyákra el-készítettetek. Mind-azonáltal el-hitetitek magatokkal, hogy azok még-mind egészségesek; ezt talám abból hiszitek; mivel esznek, fel, s' alá futkosnak, tejet adnak, és elevenebbeknek láttatnak lenni, mintsem az igazi betegek; de hibáztok ebben; mert az egészséghez nem értetek.

Hogy pedig ebben valóban hibáztok magatok könnyen észre vehetitek, maga a' beteges állapot bizonyosság ebben; mert alig tartatok egy ökröt, vagy egy Tehenet egészesnek lenni, leg-ottan lábokról le-esnek, és nyavallyás vóltoknak láttató jeleit mutatják.

Ne hidjétek azt, hogy Marháitok tsak akkor betegülnek-meg, midön már a' veszélyhez közel vagynak, több Napokkal, több Hetekkel, és néha egy néhány Hónapokkal elébb, azoknak dög Nyavalyályok érkezett,

Különös ez Állapot azokban a' Nyavalyákban, mellyekre maga az Helység okot ad, mellyek az egészségtelen és áthatatlan időtől

függenek, és az egészségtelen Istállóktól származnak: különössek ismét azok a' Nyavalyák, melyek először a' testet, a' vért és a' testnek nedvességét meg-rontják 's az után nyilvánvaló és bizonyos Nyavalyákká válnak.

Ha hasonló történetekben egészséges Marhák körül szorgalmasan vigyáztok, e' Következendő ezt bizonyító jelekre találtok; hogy Marhák nem olly frissek, jó kedvűek, mint előbb, szemei nem úgy fénylenek, nyelvek nem olly éles, járárok nem oly bátor, szörök nem olly természet-szerint-való, mint egészséges korokban.

Mind ezek a' részek hol nagyobbban, hol kevesbbé változnak, mivel színetlenek, szomorúak, lassubbak, homályosok, halaványok, a' mint a' dög nyavalya hozza magával, s' a' környül-álló állapotok külömbféléiek, 's meg-változtak

A' Teheneiteknek a' tejek fokszor előbb meg-változik, hogy-sem a' nyavalya magát ki-jelenti, t. i. izétlenné, vízesé, hígga válik, kevesebb sajtot, és irós-vajat ad. Mind ezek a' jelek közzul többnyire előbb, vagy edgyik, vagy másik, minekelötte a' nyavalya támadna, meg-jelenik.

Meg-emlékezhettek, sőt bizonyithatták is, kik az említett jeleket, és Dólgot tapasztalták, hogy a' dögnek idejében a' Marhák egészségéhez nem lehet egészfzen bizni. Mert ámbár egészségeseknek láttatnak-is lenni, mindazonáltal nagyobb-részt belől meg-fogyatkoztak, betegesek, és általfogják magok is látni, hogy fokkal már az előtt, hogy a' nyavalya magát ki-jelentette a' betegségnek eredete és gyökere benne meg-volt.

MÁSODIK SZAKASZ.

*Az egészséges Marhákkal való bánásról azokon
a' helyeken, a' hól a' dög nyavalyák
uralkodnak.*

Ha mind azokat az nyavalya szerző okokat, melyeket a' harmadik részben előtökbe adtam el-ígyekezitek távoztatni, minden Marháitokat melyekhez még a' nyavalya nem annyira közelített könnyen meg-menthetitek a' veszélytől. Hasonlóképpen a' jó orvosságok, és védelmező szerek könnyebben, és hamarabb eleit vehetik, és meg-menthetik a' nyavalyától és dögtől.

Ellenben ha ezekre idejekorán nem vigyáztok, és halasztjátok, minden Patika-szer és Marhákról való orvosság haszontalan.

Ha valahová a' dög nyavalya tavaszkor elébb bé-ut, mintsem a' marhák a' legeltető helyre ki-hajtottak, vizsgáljátok-meg miképpen teleltettek? mitsodás gondviseles alatt voltak? jártattáké, eresztettéké a' levegő-égre, vagy pedig edgyikben, vagy másikban hátramardált láttak.

Talám több Marhátok volt, mintsem tápláló eledeletek. E' mellett az-is meg-lehet, hogy a' friss levegő-ég, világosság, szükfégestágas-hely, és jártatás miatt hiánofságot szenvedtek.

Ez ha úgy talált meg-esni, mindjárt a' rozsfzabbakon, és a' melyek nem annyira szükfégesek adgyatok-ki, azoknak pedig melyeket meg-tartani akartok bővön eledelt adjatok, tágasabb helyet rendeljete, az ístálóban-lévő ablakokat, és ajtókat gyakran meg-

nyírsátok, a' ganéjtól meg-rutult, és romlott lőtisztogásúkat, Marháitokat szép tisztameleg időben hajtsátok a' száraz, és tiszta udvarokra, és ezekkel a' dög nyavalyától valóban meg-mentitek.

Ha pedig később érkezik Marháitokra a' tavaszi dög-nyavalya, arra vigyázzatok, ha valyon nem korán és ideje előtt hajtottátoké Marháitokat a' legeltető helyre? fő-képpen pedig arra vigyázzatok, hogy minémű a' fű, az idő, és az esztendőnek része; valyon nem hajtottátoké ki éh gyomorral, vagy pedig nem étettéteké elébb oda-haza.

Ha valamelyikben hibáztatok, és Marháitokat meg-tartani kívánnyátok, azonnal azt jobbitani igyekezzétek.

Ha a' dög-betegség nyárban támad, vizsgáljátok meg, hogy mind télen, mind Nyáron körülöttek miként hibázhattatok.

Az időt, a' jelen-való, és el-múlt időben Marháitokkal-való bánástokat jól meg-vizsgáljátok, hasonló-képpen az okokat, melyek a' dög-nyavalyára alkalmatosságot szolgáltatnak mélfizire tiltsátok, és el-kerüljétek.

Mikor az éhség, szárazság, az árnyék-helynek, és friss-viznek fogyatkozásai okai a' pusztító dög-nyavalyának, akkor a' dög-ellen jó orvások, az árnyék, a' friss víz, ferezés, a' hives levegő-ég. Nappal, (és kivált a' forró hévségben) ne hajtsátok marháitokat a' mezőre, hanem inkább éjjel. Ha pedig csak ugyan nappal hajtyátok ki, inkább hajtsátok árnyékos helyekre, erdőkre.

Ha pedig a' Marháitokon uralkodó dög-nyavalyát a' lapájós, posványos étető helyek, víz áradások, és ki öntött tók okozták, hajtsátok Marháitokat dombokra, hegyekre, halmokra, vagy kössétek bé az lőtállóba, ha meg akarjátok tartani.

Ha a' dög-nyavalya öfzfzel eredt, vi-
gyázzatok ezekre előfzför : mitsodás volt a'
Nyár, ha a' dög-betegség koránt, vagy későn
eredetté?

Ha a' nyavalya koránt kezdett dühös-
ködni, jele, hogy az időtől, a' legeltető-hel-
lyektől, az istállóktól, és a' Marhákkal való
helytelen bánáftól vagyon. Ha pedig későn tá-
mad, akkor a' nedves, ködös, ho-harmatos,
és fagyos idő az oka, és a' Marháknak későn-
való ki-hajtása okozza azt.

Ezen dögnek ragadó természetéről, egy-
helyből másba-való viteléről, nem akarok
hofszfzas emlékeztetést tenni, noha erről az em-
berek sokat szólnak, és keveset értenek rolla,
mivel ezen nyavalyák közzül nem-igen sokak
ragadók. Azért elég leszfz benneteket arra,
a' mit már ez előtt fel-jedzettem emlékeztetni,
és inteni, hogy akármely dög-nyavalyának
idején egészséges Marháitokat a' betegektől el-
szakasztani igen hasznos.

Minden forró, dög-betegség ellen két vé-
delmező orvasságot javaslok, melyel a' dög
ellen védelmezhetitek Marháitokat.

Mind a' beteg, mind az egészséges Mar-
háknak adjatok annyi kö-sót a' mennyi tölle-
tek ki-telik; kiváltképpen a' Szarvas-marhák-
nak, és a' Juhoknak. Mihelyest valamely
forró dög-betegség uralkodni kezd, azonnal
mind az egészséges, mind a' beteg Marhák-
nak a' szügyén, avagy kívül azon a' helyen
a' hol a' dög-betegség ki-ütötte magát, és ab-
ban el-veszett Marhák testének belső részén
gyuladás szokott támadni, ször madzagot huz-
zatok.

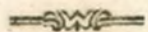
A' ször madzagot pedig, mind a' beteg,
mind az egészséges marháknak testeiben hadjá-
tok, mig-tífza feje, és szagatlan genyettségek

nem tsepeg utánna , hadjátók pedig bőrök alatt a' madzagot , két , három hétig. Noha ez nem minden történetben , de még-is a' többiek közt leg-bizonyosbb , leg-jobb , 's hathatosbbszer , mellyel a' betegségnek alkalmatosfágával kell élni.

Nem-külömben hathatos , és hasznos ereje van a' hunyor gyökerének-is , ha a' dög-nyavalyának idején , az ikrás hús felett a' bőr meg-mettzetik , és oda bé-dugják , ezt pedig azon-hellyen kell el-tenni , vagy végbe vinni , a' hól a' Kovátsok szőr madzagot huznak , vagy kerekas bőrt szoktak belé-dugni.

Az említett mettzések pedig mennél nagyobb daganatot okoznak , és mennél több-genyettséget gyűjtenek , vagy szívnak , annál jobb ; de ha azonban a' szépen a' sebekből mind ki-foly , tsak azt az egy-külömbséget tartfsátok - meg ; hogy a' sovány marhákban nettartsátok olly fokáig a' madzagot , mint az erőfőkben , és kövérekben ; mert ezen szerek a' soványokat leg-jobb erejeből , és testi nedvességekből ki-véfszik.

Ha pedig az említett orvaslás modja semmi daganatot nem-okoz , és matériát nem-szív , hanem a' testnek részeiben szárazon , és minden változás nélkül maradnak , rosz-jel ; mert annak a' jele , hogy az érzékenség benne meg-tompult , az élet pedig erőtlen , és haszontalan.

Ö T Ö D I K R E S Z.

E L S Ö S Z A K A S Z.

Azokról a' rendelésekről, melyekhez azonnal fogni-kell, mihelyt a' dög ki-nyilatkozik.

Mihelyt a' betegségben meg-döglött, 's felbontott marhákban azokat a' jeleket láttyátok, melyekről a' második részben emlékeztem, azonnal bizonyosok lehetnek, hogy a' dög-betegség-miatt veszett-el.

Ha a' beteg marhaitok a' dög-nyavalyának uralkodásakor has-menésbe estek, has-erőltetést szenvedtek, ha szemek tipás, és nyálás, volt, orokból pedig takony folyt; ha el-veszett gyomrokban, és belső-bélekben, vagy külfő részeikben tarka jeleket, vagy gyuladást láttok; ha láttyátok, hogy a' harmadik gyomor száraz eledellel telyes volt, akkor el-hihetitek, hogy a' harmadik gyomor száraz-betegsége pusztítja marhátokat.

Ezen nyavalyának mirigyes, és ragadó-voltáról már fellyebb szoltam: és most-is legelső hasznos orvasságnak lenni javaslom azt, hogy az egészséges marhát a' betegtől abban az órában el-valaszszátok, és hogy többé ölsze ne-mennyenek arra vigyázzatok.

Ha ezen hasznos javaslat terhesnek láttának, az egészséges marháknak nagy-száma miatt, akkor az első-jelre, melyet ha-tsak egy szarvasmarhán észre-vesztek-is, könnyebfégnek okáért az egy, vagy két, darabból álló beteg marhát az egészségesektől szorgalmatosan el-valaszszátok. Azt a' helyet a' hol a' beteg marha volt, és az eszközöket, melyekből t. i.

ivott, evett, szükséges meg-mosni, szárazgatni, szellőztetni, és ezek-szerint egy-nehány napok-mulva lehet hozzájuk nyulni, és veleik élni.

Mihellyt a' beteg marha olyan helyre jut, a' hól nyavalyáján nékie által-kei menni; azonnal az említett Hunyar gyökerét a' hús, és a' bőr között a' fzügyébe bé-dugjátok, vagy pedig a' ször madzagot azonn meg-huzzátok.

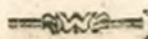
Hafznos ilyenkor a' beteg marhának a' hafak alatt-valo bőrét két, vagy három helyeken egy tallér forma tűzess vafsal meg-sütni, vagy egy ahoz tudó Kováts által ugy-meg-égettetni, hogy a' fekete barna-szint mutafson.

Ezen három-féle szerek, mind ebben, mind egyéb ollyas dög-betegségben, mellyek a' marhának béleket fel-gyulafztyák, a' többi orvaságok közzül leg-hafznosabbak; hanem arra kell-vigyázni, hogy azokkal elleinteni kell-élni, és egyfzersmind, 's keménnyen el-kélziteni, vagy végbe-vinni, kívált a' sínor-huzást hofszan kell-hadni, a' Hunyor gyöker-is jo erejében légyen.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' beteg-marháknak az eledelre-nézve valo tartáfokról.

A' közönséges és szokott eledelből a' beteg-marháknak igen keveset adajatok, kívált-képpen a' száraz eledelt töllök el-vonnyátok, ha tsak egy, vagy-más fűhöz különös kívánfagokat nem-mutattyák, mely kívánfágok főképpen a' betegségnék első hetiben ritkán szokott lenni.

A' száraz, és más szokott eledelek helyett, adjatok nékik inkább orvasság gyanánt, egy vékony sóval és puska-porral meg-hintett szelet kenyeret.

Szinte ilyen hasznos a' betegeknek a' fejer, kerek, és sárga répa, savanyo alma, édes káposzta, és egyéb kert-béli zöldségek. Ezek a' Marhákat erősítik, és nem csak az életre erőt adnak, hanem a' betegeket-is nyavalyájokban segítik, és változást benne megfogyasztyák. Hanem akkor ártalmasok, mikor a' Marhák azoktól irtoznak undorodnak, mikor azokat balgatagul a' betegeknek torkába erőszakkal tolyják.

Mikor a' marháknak nyelvek száraz, motskos, nyúlós-nyállal bé-van lepve, akkor semminémű eledelt bé-nem vesznek. E' pedig kivált-képpen ezen állapotokban esik; tudniillik a' mint mondtam, mikor nyelvek száraz, barna, fekete színű, avagy kiszáradtt. Egyébkor, de csak ritkán, el-veszik az eledelt, de a' melyet el-vesznek-is az-is töbnyire sós, kevésbé keserű, avagy savanyú szokott lenni. Ellenben mihelyen a' nyelvek meg-tisztul, a' motsoktól, hártjától, nyáltól meg-szabadul, jele mindjárt annak, hogy a' nyavalya benne megindult. A' mint ezt magok a' marhák bizonyították; mert nem sokára egészséges állapotokbeli ételi kívánságokat, és szájoknak izit vízfőzra-nyerik.

Ha a' beteg-marhák a' nyavalyának idején, a' közönséges szokott eledelből magok kívánságokból valamit esznek, soha se, vagy csak igen-ritkán jutnak veszedelmes állapotra, de a' melyek hat, vagy nyoltz napok mulva is az eledelhez semmi kedvet nem-mutatták, ha csak a' nyavalya rajtok hirtelen meg-nem fordul, mind el-vesznek.

Noha a' marháknak, a' hatodik, vagy nyoltzadik napig fok, eledelt nem lehet adni, mind azonáltal szükség, hogy minden-nap külömb-féle eledel-ekkel azokat meg-kinál-játok, a' mikoronn arra szorgalmatosan rá-vig-yázzatok; minémü eledelhez mutattyák leg-inkább kívánságokat. Erre a' betegfégnék közepén leg-inkább rá vigyázzatok és tse-lekedni el-ne mulasztatok: Az eledelt nékiek mind addig mutogatni-kell, míg azt nagy kívánság-gal el-nem veszik, de eleikbe ne-t-gyétek; mert az ő benne undorodást és ahoz-való kedvetlenséget szerezne.

A' beteg-marháknak az eledelt idegen kéz által ne adjátok, hanem olyan személyek, (szolgák) által-nyujsátok, kikhez már a' mar-hák hozzá szoktak, és Esmerik.

A' Kik az eledelt a' beteg marháknak tor-kába balgatagúl erőszakkal dugják, és őket az arra való le-nyelésre erőltetik, felettébb hi-báznak, és tsak marhajoknak nagyobb beteg-séget okoznak, vagy azt a' dögléshez inkább készítik, és fiettetik; mert a' mely eledel a' száznak nem jó izü, és az or-fzaglás ellen-való, azt a' gyenge, egészségtelen beteg-marha gyomra telyefséggel meg-nem emészti.

De még-is mikor a' beteg marha fokáig, u. m. nyavalyájának közepe felé-is sem kenye-ret, sem almát-sem répat, vagy káposzta le-velet s' más egyéb-féle eledelt bé-nem vészen, meg-lehet akkor napjában egyszer, vagy leg-alább kéttzer annak torkába egy meszfszej, sűrű sós lisztes levest, (vagy moslékot) töl-teni.

Ezen említett szerekkel kivált-képpen ét-hettek akkor, mikor a' barmoknak gyakor, és felettébb nagy szorongatással hasak meg-indul, és has-folyásba esnek, de sót, vagy sós ételt akkor nékiek ne adjátok.

Vigyázzotok arra is, ha ganéjjok, felette bűdös, ha barna-szinű vizből, vagy sárgás, és bűdös fosásból áll, ha a' barmok erejeből nagyon ki-fogytak; akkor a' lisztes leveshez, (vagy moslékhoz) tölthetni egy jó pohár bort, vagy erőss fert, 's így higan a' beteg-marhá-nak torkába tölthetni.

A' mi az eledelnek változtatását illeti, ebben magatokat szorassan az esztendőnek részehez alkalmaztassátok; mert a' marháknak testek, jó izülségek, vérek, az esztendőnek minden részeiben meg-változik, és az idő, hévfég, vagy hideg-szerint külömb-féle szokott lenni.

Példának okáért: nyárban a' Marha inkább-efzi az ép, és friss füvet, a' nedves időben inkább-szereti a' száraz-eledelt, a' korpát, és fűszerfűszámos veteményeket. Őszfői a' kerti veteményeket, a' mértékletesen, avagy az alig-keferű zöldségeket. Tavaszfzal pedig a' szárazt, a' zöldel egy-formán kedvelli, és meg-efzi.

Mind ezek az eledlek, a' változó idő-benn-is, akár-mely marhá-nak, a' testnek, vér-nek, és nyavalyás voltoknak külömbözésé-ben, színt-úgy az egészségesnek, mint a' betegnek hasznosok, és orvasság gyanánt vagynak.

HARMADIK SZAKASZ.

A' beteg-marhákat mi-képpen kell-itatni?

Mikor a' marhát a' harmadik gyomor (öreg-bél) száraz-betegsége, vagy egyéb forró betegség kezdi el-érni, és nyomorgatni, akkor enniek igen keveset adjatok, ellenben-pedig mentül-inkább lehet, annál-inkább itas-

sátok. Erre pedig fellettébb szorgalmasan vigyázzatok, és ezt magatoknak különösen feljegyezzétek.

A' gyomornak ezen száraz-betegségében leg-jobb italnak tartom lenni a' szénából készített italt, melyet így készíts: a' szénát forró vízzel öntsd-meg, és azt szűrd-meg; ezt ezután hol jobban, hol kevésbbé meg-főzván, a' nyavalyához képeit némelykor melegebben, majd hidegebben, a' miképpén jobbízűen esik a' beteg-marhának nyujtsátok, és belőle itassátok.

Valamint pedig az esztendő részeinek változó természetűe, a' betegségeknek, és abban eshető, vagy-meg-is eső változásoknak különbözta, szinte úgy a' marhák-között, az azoknak különb-féle fajok ezen dolgot meg-változtatni szokták.

E' mellet szinte-ugy nem-lehet a' beteget ilyen italra kényszeríteni, valamint amazokat ez vagy amaz eledel vételre erőltetni, hanem az ilyen állapotban azoknak szokásokra, természetekre kell-vigyázni, és a' szerint intézni a' velek-való bánáit.

Ha az ilyen beteg marhák inkább szenvednek szomjuságot, hogy-fem az említett szénából főtt vízből innya, akkor vizet, vagy szokások-szerint-való italt kel-adni nékik.

De még-is hogy ezen főtt víz italra rá-vehesétek, napjában egy-nehányszor, szájakat, és nyelveket azzal mofsátok-meg, és mihelyt annak szagát meg-érik, akkor azt a' tiszta friss víznél-is inkább meg-ísfzák.

Ezen szénából készített ital hatható orvassággá válik, ha azt a' nyavalyának kezdetin falétrommal meg-hintétek a' marhának, az erőteleneknek kenyér-hajjal, azoknak pedig kik bűdösset, és rothadtatt fosnák, egy-két ma-

rok öregén tört tögyfa héjjal öszve-főzitek, és így meg-készítve víz-helyet nyújtjátok.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A betegeknek Istállóiról.

Azok az Istállók, melyekbe a' beteg marhákat bé-állittyátok, nagyok, magassak, tiszta, világosak, és szellősek légyenek.

Az ilyen beteg marháknak nem-tsak mindig elegendő allyok (vagy ágyak) legyen, hanem valahányszor azt a' izükség kívánja, friss szalmával fel-váltjátok, kiváltképpen akkor, mikor a' betegek le-feküsznek, és fel-költök után a' vizes allyokat ki-hányjátok, mihelyt tudni-illik az, vagy az ő egészségtellen vizelleitől, vagy meg-izzatt párás matériájától meg-mótskoltatott, és erre-is szorgalmasan rá-vigyzátok.

Hasonló-képpen bányátok ganéjakkal, mellyet azok a' felettebb-való fosás által, allyokon kívül, sőt fokszor álló-helyektől meszse fetskendeztetnek.

Midőn nyári időben nagy a' hévség, legjobb hajlékak a' szabad levegő-ég alatt lévő álló-helyek; mellyek deszkákból, ágakból, vagy szalmából készítettek. De itten vigyzátok az árnyék-tartó helyre, a' vízre, a' közel-lévő helyre, és mind azokra, melyek a' tartásra, a' jó alkalmatosságra, vagy arra, a' mi-nélkül a' betegek szükkölködnék izükséges.

Nyárban leg-jobb helyek a' házaknál-való szinek, kertek, a' közel-lévő erdő, a' hol levegő-ég, jó víz, és friss árnyék edjött vagyon.

Ha

Ha ilyen nyári időben a' betegeket a' közönséges istállóokban tartjátok, akkor az ablakokat, ajtókat, mind éjjel, mind nappal nyitva tartsátok, és ha a' hévség nagy, akkor az ajtók és ablakok mellett-való helyeket friss vízzel napjában egy-néhányszor meg-öntözzétek.

Ezek után, igen hasznos orvasság a' betegeknek, ha azokat mind-addig, míg erejek engedi, napjában esítve, és reggel egy-órátig a' szabad levegő-ég alatt jártattjátok.

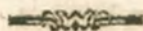
Há a' dög nyavalya, p. o. a' harmadik gyomornak (öreg bélnek) száraz betegsége. Tavaszkor, vagy őrzkor támad, akkor a' betegeket száraz, és az Esztendőnek részéhez alkalmaztatott meleg istállóban, melyek tiszták, és szellősek légyenek, tartsátok. Éjtzakának idején pedig az ajtókat be-zárjátok, de az ablakokat nyitva hadjátok. Azon-közben a' betegeket, az Esztendőnek ebben a' résziben, a' napnak tiszta óráiban az istállóból ki-kell-ereszteni, mind addig, míg erejek engedi.

Mivelhogy a' harmadik gyomornak száraz betegsége-is, hasonló-képpen, mint egyéb barmokat vesztő nyavalyák, forró-betegségből áll; jól vigyázzatok azért, hogy beteg marháitokat melegen ne-tartsátok; mert-külömben gonoszabbá válik betegségek, és azok bizonyosan el-vesznek, mivel a' melegen való tartás, a' forróságot, és hideglelést süllyeszttya.

ÖTÖDÍK SZAKASZ.

A' beteg Marhákkal való-bánásról, és az, azoknak gond-viselésekre rendelt szolgáltról.

Az eddég említett marhákkal való-bánásra, és gondviseelésre szorgalmatos, serény, okos,

gondos, és iparkodó szolgák, vagy fzemélyek kívántatnak.

De azonban még-is szükséges, hogy az említett szolgákra-is a' házi-gazdák, és gazdaszszonyok, vagy más hiv házi-gondviselek nagy vigyázással légyenek, úgy hogy, a' beteg-marhák egy-nap szinte oly gondviseles alatt légyenek, mint más napokon.

Nem-tsak az eledelek, orvasságok, melyeket én javasoltam hasznosok a' betegeknek, hanem még az okos és vigyázással-velek-való bánás-is, és tartás, tisztogatások, orvasság gyanánt esik.

Erre-valo nézve, a' betegeket napjában nem-tsak tisztogatni, vakarni, jártatni, és annak rende szerint itatni, étetni kell, hanem egy-fzersmind szükségés azoknak szájokat, és orrokat napjában egy-nehányszor meg-mosni, nyelveket sóval dörgölni, fzemeket gyakorta mofogatni, és a' rút matériát, melyet a' feketebodza gyökér, sinór húzás, tüzes vas, a' mellyel a' szügy, és a' has meg-égettetik okoz, szorgalmasan friss és sós, vízzel a' febről le-kell-mo'ni, és dörgölni.

A' beteg marhákkal bánok vigyázzanak magokra a' mennyibe lehet, hogy ollyatén ístál. lókba, és helyekre ne-mennycenek a' hól még a' dög nem-uralkodik, hogy azok által se gyanakadás, se pedig alkalmatofság ne-adassék a' betegségnek mesziübb-valo ki-terjesztésére.

Hasonló-képpen minden szükséges eszközök, és edények, melyekből a' beteg morhák ettek 's ittak, meg-mofattak, tisztogattak légyenek, és azokat mind addig az egészséges marháktól el-fogjátok és távoztassátok, mig a' dög nyavalya egészen meg-nem-fzünik.

Észerént ismét intelek benneteket, hogy azon edényeket, melyekből a' betegek ittak, szorgal-

matosan meg-kell-mosni, dörgölni, tisztogatni, forró-vizzel meg-kell-forrázni, azután hideg vizzel ki-öblíteni, végre meg-kell-szellőztetni, és így oftán egy idő múlva, az egészséges marháknak hasznokra fordítani.

A' szerént a' mint felyebb-is mondottam, a' betegek-alá szalmából terített ájjokat, ganéjjokat ki-hánnjátok, és ezt mind az egészségesektől, mind a' betegektől el-távoztassátok; mert az edgyiknek sem hasznos, a' betegeknak ártalmas azért; mert a' nyavalyát gonoszabbá tészik, az egészségeseknek pedig azért; mert mint beteg marhától származott ganéj, őket-is betegekké tehetik. Leg jobb, ha azokat estve, és reggel, mikor az idő hives ki-hánnjátok, és oftán a' földbe rejtitek.

HATODIK RÉSZ.

A' Talísi-gazdának szolló némelly hasznos fel-jedzések, hogy t. i. miképpen kellejsek a' nyavalya idejekor az orvasságokkal élni, és a' marha veszedelmet orvoslani.

A' szerént a' mint felyebb-is meg-irtam, mind haszontalanok az orvasságok, ha azokkal és a' betegekkal okosan, rendesen, és jól nem bántok, ha azokat annak rendi-szerint nem éteritek, itattyátok, Ellenben ha a' meg-mondott mód szerint lattók azok körül, olly fokot használ, mintha orvasságtokhoz meg-meg annyi gyógyító erőt adnátok.

A' rendeletlenség-miatt azok az orvasságok-is mellyeket beteg marháitoknak, vagy kesőnn, vagy ideje-előtt, vagy bövséggel, vagy alkalmatlan időben nyulytotok, ámbár azok leg-jobbak, és ártatlanok légyenek-is, még-is méreg gyanánt csnek.

A' magatoktól ki-gondolt díbdáb orvasságokat marháitoknak azért adgyátok, hogy használjanok, holott sem azoknak erejét nem esméríték, és igazán hogy mire való legyen nem tudjátok, sem marháitoknak igaz nyavalyáját, okát, fészket jól ki-nem-tapogathattjátok, és így nem-tudjátok, hogy mikor, és vallyón használnak-e, vagy nem? melyre való-nézzve az ilyen más tudatlantól Komendált, és vaktában mintegy szerentsére be-adott orvassággal magatoknak kárt, azoknak pedig nagyobb veszedelmet, sőt halált-is okoztok.

Az á-féle orvasságok-is melyek a' vizben meg-nem-olvadnak, és nagy-részént azok-is mellyek abban el-olvadnak, avagy oszlanak azoknak ártalmasok, mellyek le-nem-nyeldeklik, és ételeket meg-nem-kérödzik. Ártanak egy szóral mindazok, melyeket, a' betegeknek gyomrok meg-nem-emészthet.

Azokat az orvasságokat, melyeket a' dög nyavalyának idején szoktatok a' betegeknek-készíteni, akkor adjátok-bé, mikor már többé le-nem-nyelik, nem kérödznek, következés szerént olly időben, melyben lehetetlen, hogy azok ártalmasok ne legyenek.

Nagyobb részént az orvosságok ('s állíthatom) minyájon, olly félék, hogy az egészséges gyomrokat meg-rantják, nehezítik, szüntelen erőltetik, szorongatják 's gyötrik, mellyek a' marhákban undorodást, has-menést, iz-zasztást inditnak, és az egész-testet nyughatatlonná téstik — mind ezek pedig nem-orvosságok, hanem a' mint már előbb-is mondtam mérgek.

Azon orvoslo szerek azért, mellyeket beteg marháitoknak adtok, csak akkor szolgálnak orvos-ság gyanánt, mikor azokat úgy meg-válofstjátok, a' mint a' nyavallyának allapottya kívánnya,

és 'azokkal 'annak idejében illendő mértékkel éltek, és ollyatén fujos nyavallyákban adjátok, mellyekben használhatnak, ha erejeket mutatják. Ha külömben tselekeztek, másképpen adjátok 's valófztjátok, azok orvosság helyett méreggé válnak. Nints hatalmomban benneteket ezen mesterségre meg-tamittanom, de talám magatoknak sem volna erőtök, 's tehetségtek annak meg-tanulására. Az orvosnak, ki egyebet nem tesz, hanem tsak a' maga tudományát gyakorolja, szinte annyi idő kívántatik, a' mennyi a' Marha nevelésnek, a' szántás-vetésnek, vagy egyéb falusi-gazdaságnak meg-tanulására, és e' mind jó, sőt edgy iparkodo Polgár-gazdának valójában szükfészes.

Ha mind-azokat pedig véghez viszitek, tselekezitek, és szorgalmatoson éltek vele; ha úgy tselekeztek, a' mint néktek meg-irtam, bizonynyal olly dolgot tselekeztek, mely néktek hasznos, Marhaitoknak pedig a' dög nyavallya ellen igen hathatos.

Az emberek és Barmok orvoslásába ne avasátok magatokat; mert ahhoz nem-értetek; tsak ahhoz lássatok inkább, a' mit-eszetekkel fel-értek; azt tselekedjétek hát, a' mihez értek, és így szerentsések léfztek.

Mind-ezek nem-tsak a' dög nyavallyákról, hanem minden egyéb betegségekről-is igazak.

A' mi a' Barmokkal való bánásra, és azoknak gondjokviseelésére néktek szükfészes, fellyebb bővebben meg-magyarázom. Azzal ugyan meg-nem gyógyíthatjátok minden Marhaitokat, mindazáltal fokot életben közüllök meg-tarthattok, mellyek külömben el-vesznének, ha ezt nem-tudnátok.

Szinte úgy vagyon a' dolog a' dög-nyavallyának orvoslásával, valamint a' Kaszálassal, széna-gyűjtéssel, és minden földi terméséknek

bé-takarításával. Ezek nem-mindenütt, és nem minden esztendőben vitethetnek edgy - aránt végbe szerentséfen, ámbár edgy-féle orvosok és egy-féle munkások (Kaszások) légyenek.

Az idő mivolta, és az Esztendő részeinek különböző változása szinte ugy avatkozik a' nyavallyákba, vagy azoknak gyógyulásokba, valamint a' gyümöls-hozo veteményeknek megérésébe, és bé-takarításába, az az : azokba hat, és egygyes része vagyon benne.

Azok a' dög-nyavallyák, melyek a' beteges, és roszsz időtől, a' rosz éledeltől, és egészségtelen legelgető helyektől, és egyéb ártalmas okoktól származnak, veszedelmesek, és fokszor halálosok szoktak lenni.

Azok pedig, melyek az alább-való ártalmas okoktól származnak, nem-olly veszedelmesek, és nem-is olyan ártalmasok.

HETEDIK RÉSZ.

A' meg-döglött Marhák bőreinek haszon-vételéről, azoknak el-ásásáról, és az Istállóknak tisztogatásáról.

A' meg-döglött marháknak bőrei az egészségeseket meg-nem fertéztethetik és ronthatják, ha tsak a' marhák ragadó dög-nyavallyában nem-döglöttek meg.

Mérgesekké, és ártalmasokká válhatnak akármely meg-döglött marhának bőrei, ha a' döglött testről azt addig le-nem vonnyátok, míg-abbán a' vér rothadni, bélek, s. húsok bűdösödni nem-kezd: e' pedig nyárban, mikor nagy hévség van, egy-néhány órák alatt kötnyen meg-esik.

A' döglött marháknak azért bőrét, akár dög-nyavalya, akár egyéb betegség által vesztenek légyen-el, elegendő idejében 's, korán testekről le-nem huzhatyátok.

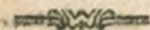
Mindezek után arra intelk benneteket, hogy ezen említet munkát a' háznál, az udvarokon, vagy azon a' helyen a' hól a' marha meg-döglött soha véghez ne-vigyétek, hanem inkább mindenkor csak olyan helyen, a' hól a' dögöt el-kell ásni és ha Nyári meleg időben a' dög-halál után két óra múlva, a' bőrt le-nem huzzátok, akkor a' házi-marhas gazda inkább kárt vallyon, és a' meg-döglött marhát bőrostól el-áfalsa.

Ha pedig a' dög-nyavallyák idején a' Marhák eleven testekben rothadást szenvedtek, azokan pestifés doganatokat találtak, mihelyt meg-dölőnek bőrostól szöröstől azonnal el-ásni el-ne mulasztátok, azért; mert az olyatén bőrök ragado nyavallyával telyesek, és a' fekélyek miat azon-kivül-is meg-romlottak.

Mind a' ragadó, mind pedig a' nem-ragadó dög-nyavallyáknak idején, mihelyt a' bőr a' testről le-huzatik, leg-ottan friss vízzel megmosossék, azután 24-órakig lugos és sós vízben áztattassék, annak utána pedig a' szellőn szárasztassék-meg,

Ha pedig valahól annyira dühösködnék a' dög-nyavallya, hogy kevés idő múlva sok marhák el-vesznének, akkor olly készüllettel légyetek, hogy a' bőroket azzonnal edgy nagy Kádba bé áztossátok, mely Kő 's timsos vízzel légyen meg-töltve.

Arra-is meg-tanittalak benneteket, hogy az olyatén szerentsétlen történetekben mi-tévők légyetek, hogy leg-alább bőrét Marháitoknak meg-tarthatjátok; de véghez vigyétek mind azokat, mellyeket mondottam; nehogy

gondolatlanfágtók miatt magatoknak, szomszéditoknak és az Országnek kárt okozzatok; mert ha e' találna rajtatok esni, méltó büntetésbe esnétek, és a' Büntetésen kívül megdöglött Marháitokat-is el-kellene bőröstől temetnetek.

A' mely pertzentésben a' bőr rollak lehuzatik, azonnal a' dög testnek minden részeit fel-darabóljátok, és azt minden tagakkal, hozzá tartazando részekkel, a' vérrel edgyütt, 8 fingnyi mélységű gödörbe ássátok, temesétek.

Mikor ezt véghez vittétek, akkor azon helyeket, hól a' betegek állottak meg-tisztogassátok; a' Jászfokat, vállukat, és minden ezek körül forgott fa-eszközöket 's edényeket erős párlugos vízzel meg-mossátok, az Istálon lévő ablakokat, ajtókat nyitva tartsátok, és jól meg-szellőszessétek mind azokat.

PATRIK OLGA
ES TARSÁ
BUDAPESTEN
V. Földesutca 4.